

Елка Добрева
(Шумен)

ЗА "СЪАВТОРСТВОТО" В УСТНАТА РЕЧ

1. Устното съавторство може да се определи като взаимно допълване на двама (или повече) говорещи при сътворяването на единно изказване по определена тема. Съставителите на изказването последователно (в рамките на една и съща или на поредни комуникативни ситуации) поемат ролята на адресант, без да осъществяват информационен обмен помежду си.

2. Съавторството по принцип се реализира при следните основни положения:

а) когато две (или повече) лица от самото начало на текстопораждането притежават съавторски потенциал; при словесна реконструкция на общ спомен (съвместно преживяна случка, заедно или поотделно наблюдаван ритуал, природна картина, технически обект и др.); при съвместно изграждане на текст с интертекстова или метатекстова опора върху друг текст (напр. съавторско съставяне на рецензия, анотация, обзор, реферат и пр.); при съавторство без опора върху общ спомен или друг текст (напр. съставяне на молба, заповед, инструкция, повествование и др.);

б) когато няма първоначална наличност на втори (трети и т.н.) потенциален съпродуцент и в ролята на съавтор на определен етап от (или след) съставянето на текста (респ. в друга комуникационна ситуация) се включва самият адресат: при прогностично довършване или фрагментарно допълване от страна на адресата на изложение, започнато от адресанта; при съществена в съдържателно и/или формално отношение редакторска намеса на адресата върху вече реализиран от адресанта речев продукт и др.

Отбелязваните (без претенции за изчерпателност и абсолютна точност) типови реализации на съавторството са характерни и за

писмената, и за устната сфера, макар че някои техни разновидности по-рядко или поне по-трудно се наблюдават в устен вид. Например създаването на съавторско изложение с наративен или дескриптивен характер без опора на общ спомен (разказ по измислен сюжет, хипотетично описание на ненаблюдаван обект и др.) относително рядко може да се наблюдава в условията на спонтанното устнообщуване.

3. Характерът на връзките между съавторите при обособените по-горе реализационни типове е различен. Тип А безпрекословно изисква наличието на две (или повече) лица, които притежават необходимия информационен запас по конкретната тема и от самото начало на комуникативния процес са със съавторски потенциал. Този потенциал се актуализира на основата на предварителна договореност за поредно встъпване в адресантската роля (възможност, която е обичайна в писмената сфера, но, макар и по-рядко, може да се реализира и в устни условия) или на основата на спонтанно включване на втори, до момента само потенциален, съпродуцент (типично за устната практика). При всички положения обаче нямат нито намерението, нито пък практическата възможност да се информират взаимно по темата, тъй като притежават равен или сходен запас от сведения по нея – например и двамата са участници в разказваната случка, и двамата са наблюдавали описвания обект (вж. примери 1 и 2), и двамата имат еднаква апелативна интенция спрямо адресата (вж. пример 3) и т.н.

Пример 1 (начален фрагмент от дълъг разказ):

Н. — *Аз като ходих, донесох две рибки скубар.*

С. — *А знаете ли какъв номер ми скрои?*

Н. — *А те живи. Отива Светла в кухнята да ги чисти и пита: "Да не са живи?" <...> И тя почва – бели, бели, бели и нещо ми говори. И ми говори, говори и гледа, че аз се хия. А аз се хия, защото я гледам, че тя прави така (показва). И като си погледна в ръцете...*

С. — *Направо се разтреперах.*

Н. — *Дотам я докарахме, че Ники Захариев отиде да я изчисти. <...>*

С. — *Ама аз го питах и му казах: "Ники, струва ми се, че тая риба мърда", а той: "Как ще мърда!" И се прави на идиот. Аз я чистя и я дера на живо. Такъв номер ми извъртя!...*

Пример 2 (среден фрагмент от дълъг устен "пътепис"):

В. —...И продължаваме... Бе по едно време, защото аз докато се разпирям с Мария, Ангел нагоре тръгна. По едно време чувам Ангел ми вика: "Весо, да се връщаме, невъзможно е! Невъзможно е, братче, ще направим някоя бяла!"

А. — Отивам на сипей! Самия сипей!

В. —Той вече... тръгна вече по това, то не само сипей, ами по тревата, дето се хлъзга. И то наклона вече почти седемдесет-осемдесет става, разбираш ли...

А. — Опасно е!

В. —И... а пък оттам нагоре вече на мен ми е непознато, защото предния следобед стигнахме дотам...

Пример 3 (начало на диалог):

М. — Госпожа Герасимова, два конспекта по езикознание...

Т. — ... ако обичате.

От друга страна, съавторството в условията на тип Б не предполага първоначална наличност на втори (трети и т.н.) потенциален съпродуцент. Тази роля в определен момент от общуването (или в следваща комуникативна ситуация) се поема от самия адресат. В писмената сфера реализацията на типа е свързана най-вече с мащабни (по правило необявени) външни намеси – на издател, редактор, научен ръководител, учител, родител и пр. в чуждо изложение, или пък с плагиатство, със съществени "творчески" (в положителен или в отрицателен смисъл) модификации на чужд текст при репродуцирането му и т.н. Тези допълнителни включвания в оформянето на вече съставен от някого текст могат да се тълкуват като съавторство в един по-широк смисъл. В устната практика типът най-често се реализира при поради недостатъчна търпимост от страна на адресата при дотегливо (напр. протичащо в прекалено бавно темпо или с безброй много подробности) комуникативно участие на говорещия, когато слушателят просто не издържа и сам довършва изказването му. Никак не са редки и случаите, в които адресатът се изкушава да демонстрира проникателност и изпреварващо поднася своя версия за продължението на текста (срв. пример 4). Устно сътворчество от сходен тип се наблюдава и при коментарни добавки, най-често с аргументативен, обобщителен,

моралистичен или емоционално-оценъчен характер, на някой (няколко) от слушателите след изчерпване на предвиденото от говорещия изложение (вж. пример 5).

Пример 4 (среден фрагмент от диалогично общуване):

Е. — *Вчера отивам пак на магазинчето и какво там пазарувах, нещо кремвириши, хляб, такива дреболии <...> И той тъкмо кара някакви стоки зарежда. И ми вика: "Здрасти – вика, – гледай колко нови работи носят от Варна". Викам: "Абе, хубаво, ама това краве сирене..." И той вика...*

М. — *"Следващата седмица ще донесе "Дунавия", няма грешка, по сто лева", нали?*

Пример 5 (завършек на дълъг разказ на говорещия "С." за случая в казармата):

С. — *...Ти сега можеш ли да си представиш? Оня кандидат на физическите науки и оня – докер, да речем. И двамата – приятели. Оня го учи.*

В. — *Ще си останат приятели. Тоз, кандидатът, ще го уважава докато се живи.*

С. — *Защото и той го е научил на нещо. И докерът го е научил на нещо.*

Т. — *Много повече го е научил.*

В. — *Всеки си има своя теория...*

Като прояви на съавторство в по-широк смисъл в устната сфера могат да се схващат "дообработките" в следваща текстопораждаща ситуация на чути преди това от друго лице съобщения, вицове, анекдоти, предания и т.н.

Чудесни образци на устно съавторство могат да се наблюдават и по време на изпит. В тези условия ситуацията е специфична: адресатът (изпитваният) по правило е по-информиран от адресанта (изпитваният) по дадената тема и поради това от самото начало е потенциален съавтор, но няма първоначална съавторска интенция. Както е известно обаче липсата на начална съпродуцентска интенция само в редки случаи оставя съавторския потенциал на изпитвания без реализация. Друг е въпросът, че понякога и самият изпитващ трудно може да прецени дали изпитваният все пак е бил "водещ" съавтор в съставянето на отговора, или обратно.

Разбира се, същият въпрос е уместен и във всяка друга ситуация на съавторство. Решението му формално може да се опре върху количествени критерии, като се отчете "дължината" на словесния продукт, създаден от всеки съавтор, респ. съвкупността от езикови единици, употребен от него. Това впрочем по-лесно се поддава на изчисление тъкмо в съавторските продукти на устната реч – разбира се, при условие че общуването е фиксирано на запис. При писмени, особено при печатния текст отделните речеви приноси на съавторите в типичния случай не са маркирани – освен при изрично упоменаване (напр. че еди-кой си раздел е написан от еди-кого си), но дори и тогава достоверността не е стопроцентова гарантирана. При поражданите в дадена комуникативна ситуация устни съавторски изложения, напротив, всяко речево участие е формално обособено в отделна реплика на съответния говорещ, така че изчисляването на съотношенията е съвсем лесно. Този чисто количествен (и значи съвсем формален) белег не може, разбира се, да бъде единствена и напълно меродавна отправна точка. Би трябвало да се вземат предвид още и критерии с ориентация към информационната стойност на отделните речеви приноси. И в това отношение, и то по същите причини, които вече бяха изтъкнати, в устната практика нещата по-лесно се поддават на обективна (външна) преценка, отколкото в сферата на писмената реч. Приведените примери въпреки своята оскъдност дават представа за възможните съотношения на относителна равнопоставеност (пример 1) и различни степени на неравнопоставеност между съавторските участия (примери 2, 3, 4, 5).

4. Отделно стои проблемът за отграничаването на проявите на съавторство от други, формално сходни явления в устната реч, тъй като при прекия времево-пространствен контакт "обратната връзка" е постоянно включване, адресатът има възможност по всяко време да реагира словесно и всички негови реплики се включват в речевия поток, като автоматично стават неделима част от съвкупния текстов продукт. Най-често се наблюдават следните видове словесни реакции на адресата: фактически сигнали за продължаваща комуникативна готовност ("Аха", "Да, да", "Ясно" и под.); модално-оценъчни реплики спрямо аспекти от съдържанието, достоверността на представяното или коректността на говорещия ("Боже, каква идиотщина!", "Майтап!", "Стига бе, измисляш си!", "Глу-

пости!" и пр.); апелативни реакции – въпроси за доизясняване на определен момент, за допълнителна информация (*"Не разбрах кой е казал за колата. Тоя, дето за документна измама ли..."*), подкани към корекции в начина на изложение или начина на говорене (*"Давай, давай, че мина и петнайсет..."*), редакционни бележки (*"Казва се сешоар"*) и т. н. В "технически" аспект тези видове реплики не могат да се отличат от репликите със съавторски характер. Поради липсата на формален разграничител вниманието трябва да се насочи към смислови и функционални характеристики, но и в това отношение няма абсолютно сигурни критерии, понеже всеки един вид адресантска намеса, дори и да е без съпродуцентска интенция, лесно може да прераствне в сътворчески принос, ако окаже забележимо въздействие върху речевата дейност на адресанта. Затова, поне в отделни случаи, нещата могат да бъдат решени предимно по интуиция (и значи – твърде субективно). Все пак трябва да се изтъкне, че само в изключителни случаи се налага да се разчита единствено на интуицията при разграничаването на съавторските от другите типове адресантски намеси; освен това могат да се наблюдават достатъчно еднозначни случаи на устно съавторство (от типа на приложените примери), за да се прокара принципната граница между него и формално наподобяващите го несъавторски словесни прояви на адресата.

От друга страна, съвсем безпроблемно е отграничаването на устното съавторство от сътрудничеството при (относително точно) възпроизвеждане на чужд текст – например при разказване на виц от двама души. В тази ситуация просто няма творение на текст в момента, няма актуално авторство, за да се появи и съавторство. Не поставя проблеми и едновременно изричане на една и съща (обикновено кратка) реплика. В този краен случай на синхралалия адресантът се оказва множествен по случайност (при спонтанно синхронизирани идентични реплики) или по сценарий (както в супершоу "Невада"). При устното съавторство, напротив, адресантът във всеки един момент от хода на комуникацията е единичен: адресантската роля просто е времево разпределена ваду двама (и повече) говорещи при пораждането и поднасянето на съвкупното съвместно изказване.

5. Въпросът за изпълнението на адресантската роля неизвествено отправя към един по-общ въпрос – какъв вид текст и какъв вид

комуникация се реализира при съавторството с оглед на функционалната двудялба **монолог : диалог**, основана на противопоставянето един постоянен адресант: спорадично редуващи се адресанти. Възникващият чрез писмено съавторство текст без особенни колебания може да се дефинира като цялостен монологичен продукт на двама (или повече) съавтори, адресиран към потребител(и) извън тяхната група. Единственото сигурно нещо, което може да се каже за устния съавторски текст, възникващ в резултат от сътрудничеството на двама и повече адресанти в определена комуникативна ситуация е, че и неговият адресат в типичния случай не е сред съавторите. (По-особени са реализациите на гореописания тип Б, при който самият адресат в определен момент се превръща в съавтор, но и тези случаи могат да се подведат под общото правило, тъй като допълнително включилият се съпродуцент не ориентира информацията си интенция към първоначалния автор, а просто допълва, подпомага или пък затруднява продуцентската му дейност.) Дори и при това положение обаче остава висящ въпросът, съставеният продукт монологичен ли е или е диалогичен. Едно лесно решение би било това, да се приеме, че по формални белези осъществяващото се в дадена комуникативна ситуация устно съавторство е диалог, защото "технически" се реализира чрез реплики на отделни говорещи (т.е. като диалога), но по същност е монолог, защото протича при устойчиво разпределение на ролите адресант и адресат (т.е. като монолога). Не съм уверена, обаче, че това лесно решение е убедително дори и в работен план, тъй като в сила за устното съавторство остава следното: първо, за разлика от диалога, репликите на единия и на другия съавтор не са взаимно насочени (не отразяват диалогово взаимодействие); второ, за разлика от монолога (включително и от писмения съавторски монолог), съвкупният продукт на реализиращото се е даден случай на устно общуване съавторството е структурирано не като една монопolitна реплика, а като множество отделни реплики на различни лица. Излиза, че възникващият чрез спорадично редуване на двама (или няколко) адресанти устен съавторски текст колкото прилича съответно на монолога или на диалога, с толкова се и различава от всеки от тях, без да позволява нито формално, нито същностно отъждествяване с единия или другия вид речеви продукти.

При това положение би могло да се прибегне до друго лесно решение – да се приеме, че не става въпрос нито за диалогичен, а просто за съавторски устен текст. Кое то без съмнение ни връща на изходната точка. Смятам обаче, че е по-добре да се остане именно на тази изходна позиция, за да се прецени дали въобще традиционно наложилите се представи за адресант и адресат, диалогично и монологично общуване, диалогичен и монологичен текст са достатъчно прецизни, детайлизирани и гъвкави, за да може с опора върху тях ефективно да се опишат всички особености на устната комуникация. Аз лично вече съм убедена, че не са. Както съм убедена, че въпросът за съавторството в устната реч, подобно на всеки друг въпрос, свързан с изучаването на неписмената сфера, повдига множество въпроси извън самия себе си и разкрива колко относителни са познанията ни за езиковата комуникация въобще.